

ОСОБЛИВОСТІ РОДО-ВИДОВИХ ВІДНОШЕНЬ СКЛАДЕНИХ ТЕРМІНІВ ІЗ СЕМОЮ 'ВОДА'

© Теглівець Ю. В., 2013

Статтю присвячено аналізу особливостей родо-видових відношень складених термінів із семою 'вода' в науково-технічній термінології.

Ключові слова: українська мова, термінологія, семантика, родо-видові відношення, складений термін, сема 'вода'.

The article is dedicated to the analyses of the genus-species relationship of the compound names with the seme 'water' in the scientific and technical terminology.

Keywords: Ukrainian language, terminology, semantics, genus-species relationship, compound name, the seme 'water'.

Слово як одиниця лексико-семантичної системи відображає дійсність у тих елементах, які зіставляються з ознаками позначуваних словом предметів, явищ, процесів, властивостей тощо. Семантичний бік слова є складним явищем, оскільки система мови виявляється в таких аспектах значень, якими вони відрізняються одне від одного. Тому значення та важливість компонентів тією чи іншою мірою будуть залежати від їхнього місця в лексико-семантичній парадигмі, а також від значень *синтагматично* пов'язаних із ними слів. Системний підхід до термінології вимагає виокремлення усіх одиниць, що утворюють систему, і відношень між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень. Тому дослідники термінології (І. Кочан, С. Булик-Верхола, З. Куньч, Б. Михайлишин, Т. Михайлова, Т. Панько та ін.) справедливо вважають, що термінам притаманні ті самі ознаки, що й іншим лексичним одиницям, зокрема родо-видові відношення (гіперо-гіпонімія), оскільки «в одиниць спеціальної лексики замість цілісності слова з його фонетичними, лексико-семантичними, граматичними характеристиками є план вираження і план змісту» [4, с. 40–41].

Наявність родо-видових відношень пояснюють тим, що «терміни як спеціально створені номінативні одиниці покликані не лише виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними – родо-видові, частини й цілого, суміжності в просторі або часі тощо» [3, с. 191], утворюючи поняттєву систему кожної галузі знань, тому родо-видові відношення є основним чинником упорядкування слів. Під час термінотворення уточнюється визначення понять, що виникають унаслідок постійного розвитку науки, саме через розширення родо-видових відношень.

Мета статті – виявити закономірності та особливості родо-видових відношень складених термінів із семою 'вода' в науково-технічній термінології.

На думку В. Овчаренко [2, с. 7], родо-видова спорідненість групи понять означає їхню підпорядкованість спільному родовому поняттю (гіпероніму), відносно якого всі вони є видовими (гіпонімами). Видове поняття збігається з родовим щодо основних ознак, але має одну чи кілька додаткових видових ознак, які уточнюють зміст або обмежують обсяг відповідного поняття. Тобто в значенні слів-гіпонімів спостерігають значну перевагу семантичних компонентів порівняно зі словами-гіперонімами, оскільки «терміни, які виражають поняття видового плану, містять увесь той комплекс ознак, що становить значення терміна-виразника родового поняття, плюс деякі додаткові значеннєві ознаки» [3, с. 192]. Відповідно терміни-гіпоніми, що виражають видове поняття, мають

більшу кількість диференційних сем, ніж родовий термін. Наприклад, гіперонім *водомір* («прилад для вимірювання витрат води» [1, с. 198]), що містить інтегральну сему *'прилад'* та диференційну сему *'призначення'*, у термінах-гіпонімах *водомір крильчастий*, *водомір млинків* набуває диференційної семи *'форма'*; терміни-гіпоніми *водомір поришевий*, *водомір трубчастий*, *водомір турбінний*, *водомір дисковий* набувають диференційної семи *'особливості конструкції'*; термін-гіпонім *водомір швидкісний* набуває диференційної семи *'швидкість'*; терміни-гіпоніми *водомір водовипускний*, *водомір ротаційний* набувають диференційної семи *'функція'*.

Гіпоніми гіпероніма *водопостачання* («постачання води населенню, промисловим об'єктам тощо» [1, с. 198]), який містить інтегральну сему *'процес'*, набувають таких диференційних сем: *'призначення'* (*водопостачання громадське*, *водопостачання непитне*, *водопостачання польове*, *водопостачання промислове*, *водопостачання протипожежне*, *водопостачання централізоване* та ін.), *'спосіб функціонування'* (*водопостачання двоїсте [окреме, роздільне]*, *водопостачання прямоточне*, *компенсаційне водопостачання [водоподавання] у силовий апарат*). Гіперонім *гідротурбіна* («двигун з обертовим рухом, у якому використовується енергія потоку води» [1, с. 238]) набуває диференційних сем *'функція'* (*гідротурбіна активна*), *'форма'* (*гідротурбіна вертикальна*, *гідротурбіна горизонтальна*), *'особливості конструкції'* (*гідротурбіна поворотно-лопатева*, *гідротурбіна ківшева*, *гідротурбіна пропелерна*, *гідротурбіна осьова* та ін.), *'швидкість'* (*гідротурбіна надшвидкохідна*, *гідротурбіна нормальної швидкохідності*, *гідротурбіна тихохідна*, *гідротурбіна швидкохідна*, *гідротурбіна реактивна*).

Гіперонім *озеро* («природна або штучна заглибина, заповнена водою» [1, с. 834]) містить меншу кількість семантичних компонентів, ніж гіпоніми *озеро солоне*, *озера дистрофні*, *озера евтрофні*, *озера мезотрофні* (набувають диференційної семи *'хімічні властивості'*). Гіпонім *озеро (температурно) одностайне [ненашароване]* набуває диференційної семи *'температура'*. Гіпоніми гіпероніма *лід* («замерзла вода, що перейшла у твердий кристалічний стан» [1, с. 617]) набувають таких диференційних сем: *'розташування'* (*лід внутрішньоводний*, *лід глибинний*, *лід донний*, *лід материковий*, *лід полярного моря*, *лід [крига] полярний*); *'спосіб утворення'* (*лід штучний*, *лід наслудовий*); *'хімічна характеристика'* (*лід кристалічний*); *'форма'* (*лід млинчастий*), *'якість'* (*лід аморфний*, *лід крихкий*, *лід сухий*, *лід щільний*) тощо. Як компонент складених термінів гіперонім *водойма (водоймище)* («природне або штучне заглиблення в землі, у якому нагромаджується й затримується вода» [1, с. 198]) конкретизують такі диференційні семи: *'спосіб утворення'* (*водойма штучна*, *водоймище наливне*, *водоймище міжбасейнове*); *'процес'* (*водойма фільтрувальна*, *водоймище регульовальне*); *'темпоральна характеристика'* (*водоймище сезонне*, *водоймище тимчасове*); *'хімічна характеристика'* (*водойма дистрофна*, *водойма евтрофна*).

Водночас обсяг гіперонімів *водомір*, *водопостачання*, *озеро*, *лід*, *водойма* ширший порівняно з гіпонімами, тому що об'єднує всі поняття, позначувані ними. Це означає, що на основі одного гіпероніма формується мікрополе гіпонімів, які й розширюють значення гіпероніма.

Із парадигматичного погляду родо-видові відношення характеризуються двома видами опозицій: 1) протиставлення родового та кожного видового значення за відсутністю/наявністю розрізнювального компонента; 2) протиставлення одне одному всіх співгіпонімів за змістом розрізнювального компонента значення. Т. Панько, Г. Мацюк, І. Кочан [3, с. 193] зазначають, що гіперо-гіпонімічні відношення виникають унаслідок розвитку синтагмозначень гіперонімів або шляхом актуалізації їхніх парадигматичних значень. Гіпонімічна парадигма є універсальним засобом ієрархічної організації певного тематичного угруповання, відбиваючи взаємозалежність між родовим і видовим поняттями, що є «вищою формою відображення в свідомості людини суті явищ, понять, і в них акумульований увесь теоретичний досвід, набутий конкретною нукою» [3, с. 194].

Розгортання гіперо-гіпонімічних відношень серед складених термінів із семою *'вода'* відбувається як вертикально, так і горизонтально (рис. 1).

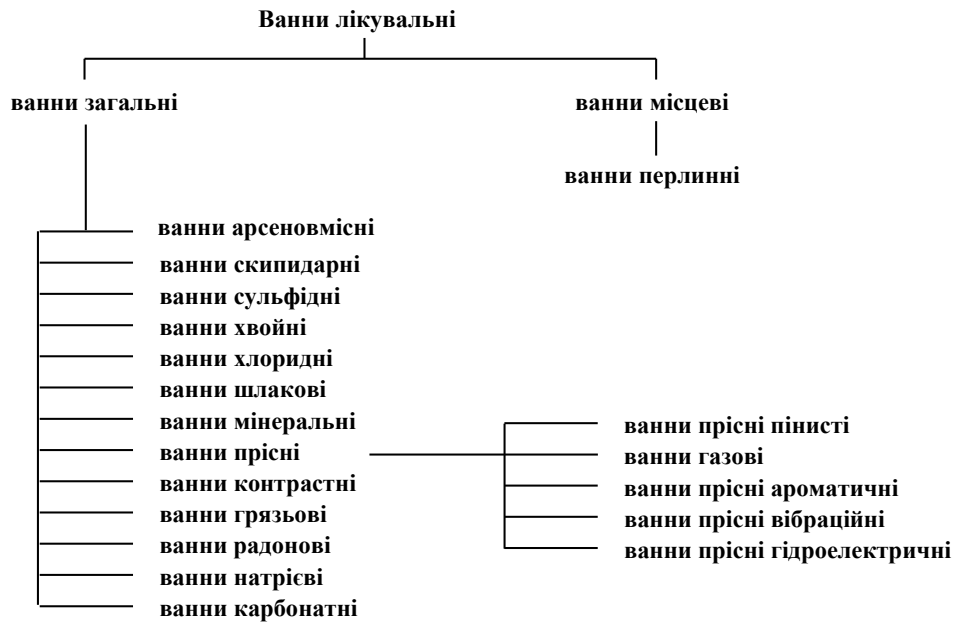

Рис. 1. Гіперо-гіпонімія складеного терміна ванни лікувальні

Розрізняють формально-семантичні та власне семантичні гіперо-гіпонімічні зв'язки. Для складених термінів із семою 'вода' характерні: формально-семантичні зв'язки, для яких властиве існування не лише спільної семи, а й лексеми; послідовне підпорядкування ступенів конкретизації, коли терміносполуки попереднього рівня є гіперонімами для терміносполук наступного рівня. Наприклад, складений термін *рукав пожежний* є гіперонімом для терміносполуки *рукав пожежний водяний*, який стає гіперонімом для складених назв *рукав пожежний водяний всмоктувальний*, *рукав пожежний водяний нагнітальний*, набуваючи диференційної семи 'процес'. Складений термін *рукав пожежний водяний нагнітальний* стає гіперонімом для терміносполук-гіпонімів *рукав пожежний водяний нагнітальний прогумований*, *рукав пожежний водяний нагнітальний непрогумований*. Термін *гідрант* («водорозбірний пристрій на водопровідній мережі для подачі води, здебільшого під час гасіння пожеж [1, с. 236]») є гіперонімом для терміносполук *гідрант пожежний*, *гідрант пожежний наземний*, *гідрант пожежний підземний*, набуваючи диференційної семи 'розташування'. У лексемі *гідрант* інтегральною є сема 'пристрій', яка також залишається інтегральною в терміносполуках-гіпонімах *гідрант пожежний наземний сухий* та *гідрант пожежний наземний мокрий*, набуваючи диференційної семи 'фізичні властивості'.

Значення складеного терміна *води підземні* конкретизується в значеннях терміносполук-гіпонімів *води артезіанські* та *води ґрунтові*, що розміщені на одній горизонталі. Складений термін *води артезіанські* є одночасно гіперонімом до термінів-гіпонімів *води артезіанські напірні* та *води артезіанські безнапірні*, які утворюють антонімічні відношення. Терміносполука *води стічні* конкретизується горизонтально в складених термінах *води стічні очищені*, *води стічні неочищені* семою 'ступінь очищення', утворюючи антонімічні відношення. Складений термін *води стічні неочищені* є гіперонімом для терміносполук *води стічні нерегенераовані*, *води стічні змішані* (набувають диференційної семи якості), *води стічні побутові*, *води стічні промислові* (набувають диференційної семи функція). Терміносполука *вода рожева*, значення якої конкретизує сему 'колір', є гіпонімом до аналітичної конструкції *вода забарвлена*.

Отже, родо-видові відношення складених термінів із семою 'вода' обумовлюють ієрархічний характер їхньої внутрішньої структури, забезпечуючи чітке розмежування понять у межах окремої терміносистеми та сприяючи її збагаченню. Складність родо-видового принципу в термінології полягає в тому, що доволі часто видові поняття стають родовими щодо нових видових понять. Це сприяє тому, що для галузевих терміносистем властива багаторівнева структура родо-видових відношень.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с. 2. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / Овчаренко В. М. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1968. – 71 с. 3. Панько Т. І. Українське термінознавство : Підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 216 с. 4. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 243 с.

УДК 811.161.2'373.48

Лілія Харчук

Національний університет «Львівська політехніка»

ТЕРМІНИ-СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ* В УКРАЇНСЬКІЙ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Харчук Л. В., 2013

Статтю присвячено вивченню структурної організації термінологічних словосполучень української електроенергетичної термінології, виявленню найпродуктивніших моделей термінів-словосполучень. Особливу увагу звернено на моделі складених електроенергетичних термінів, проаналізовано дво- і трикомпонентні терміни-словосполучення.

Ключові слова: українська мова, електроенергетична термінологія, терміни-словосполучення, двокомпонентний термін, трикомпонентний термін, структурна модель.

The article is devoted to the study of the structural organization of term phrases in Ukrainian electric power engineering terminology and the identification of the most productive term phrase models. Particular attention is paid to the models of compound electric power engineering terms, with two-and three-term phrases having been analyzed.

Keywords: Ukrainian language, electric power engineering terminology, compound term phrase, two-and three-term phrase, structural model.

Українська електроенергетична термінологія уніфікована, але ще належно не досліджена система терміноодиниць. У процесі вивчення електроенергетичної терміносистеми особливого значення набуває комплексний аналіз специфіки розвитку електроенергетичних термінів, а також процесів термінотворення в електроенергетиці з метою виявлення певних закономірностей. Це безпосередньо пов'язано зі справою упорядкування відповідної термінологічної підсистеми, з її подальшим збагаченням і нормалізацією.

Для поповнення лексичного складу української електроенергетичної термінології використовують усі ресурси словотвору української мови. Як справедливо наголошують Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк у книзі «Українське термінознавство»: «для створення нового слова можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний, він визначається об'єктивними і суб'єктивними моментами, зовнішніми й внутрішніми факторами» [6, с. 160–161]. Одним із найпродуктивніших шляхів поповнення термінології є аналітичний спосіб, в основу якого покладено творення складених номінацій – терміносполук. Тенденцію до зростання вищезазначеного способу словотвору пояснюють потребою постійної конкретизації багатьох понять у міру розвитку науки, оскільки терміни-словосполучення характеризуються високим ступенем рухомості синтаксичних моделей і здатні точніше виражати наукові поняття, ніж терміни-однослова [1, с. 130].

---

* терміни-словосполуки – ред.